

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Volume: 3 Issue: 15

Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı

-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armađanı-

FEHÎM-İ KADÎM DİVANI'NDA HAYVANLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME
AN ANALYZE ON THE ANIMALS IN FEHÎM-I KADIM DIVAN

Hayriye DURKAYA*

Özet

Klasik Türk edebiyatı anlam dünyasında “hayvanlar” konusu önemli bir paya sahiptir. Pek çok şair tarafından kullanılan hayvan isimleri hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla yüzyıllar boyunca şiiirlerde işlenmiştir. 17. yüzyıl divan şairlerinden Fehîm-i Kadîm'in Divan'ında da pek çok hayvan ismine rastlamaktayız. Bu çalışmada hayvanların şiiire konu olan özellikleri göz önünde bulundurularak hangi yönleriyle ele alındığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fehîm-i Kadîm, Divan, Hayvan.

Abstract

The title of animals has an important place in meaning world of Classical Turkish Literature. The animal names which used by many poets has been subject both as real and as a metaphor for many years. We encounter many names of the animals in Divan of Fehim-i Kadim too. In this study names of animals will be classified by taking into consideration of their some features and will focus on how to use aspects of the animal names by poets.

Key Words: Fehim-i Kadim, Divan, Animal.

Giriş

Mısraları oluşturan kelimeler ve kavramlar, kendi başlarına birer anlam dünyasına sahiptirler. Bu anlam dünyasında, şairin mensup bulunduğu topluma ait pek çok unsur yer almaktadır. Hem toplumun sahip olduğu inanışlar hem de şairin topluma ve tabiata yönelik gözlemleri, şiiirin anlam dünyasını daha da genişletir. Bu bağlamda, tabiatın önemli bir parçası olan hayvanlar da şiiirlerin zaman zaman üzerinde durdukları unsurlardandır.

1037-1057/1627-1647 tarihleri arasında yaşayan Fehîm-i Kadîm'in mesnevi tarzında bir Şehrengiz'i, uzunca bir manzumesi, bir tercümesi ve Durûb-ı Emsâl-i Türkî gibi eserleri varsa da en önemli eseri Divan'ıdır. Fehîm-i Kadîm, Divan'ında diğer divan şiiirleri gibi toplumsal hayata ve tabiata ait pek çok unsura şiiirlerinde yer vermiştir.

* Arş. Gör., Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

İnsanoğlu her zaman kâinatın neden ve nasıl yaratıldığı hakkındaki sorularla meşgul olmuştur. Bu soruların cevabını ise genel olarak yaradılış nazariyesi ile cevaplandırmış, bir varoluş silsilesi meydana getirmiştir. Bu silsilenin bir halkası da mevâlid-i selâsedir. Mevâlid-i selâse bitki, maden ve hayvanlardan mürekkeptir. Bu çalışmada da mevâlid-i selâseden birisi olan “hayvanlar”ın Fehîm-i Kadîm Divanı’nda ele alınmış şekilleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Fehîm-i Kadîm Divanı’nda hayvanlar, biyolojik özelliklerine göre kuşlar, efsanevî kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, böcekler, sürüngenler ve suda yaşayanlar olmak üzere altı ana başlık altında tasnif edilebilir:

1. Kuşlar

Mûrg, mûrgân ve tuyûr adları ile beyitlerde geçen kuş, daha çok âşığın bîçâre gönlünü temsil eder. Sevgilinin doğan bakışlı gözleri, kement gibi saçları ve ok gibi kirpikleri gönül kuşunu avlamada ustadır. Ancak âşık avlanmaktan şikâyetçi değildir, zira âşık canını sevgilisine verecek kadar cömerttir.

Mecrûh idüp murg-ı dili gamze-i dilber
Tîr-i müje vü tig-i nigheden kafes eyler (G.57.6)¹

Sayd itmege cânı yeter âsâr-ı tegâfûl
Bir murg-ı za’ifi iki şâhbâza tuyurma (G.251.3)

Sayd-gâh itse ne dem sahn-ı kazayı turası

Pây-best dâm ider murg-ı belâyı turası (G.273.1)

Burada kuş ve kafes ilişkisi üzerinde durmak gerekir. Ağaç veya metalden yapılan kafes, hayvanların özgürlüğünü kısıtlayan demir parmaklıklardır. Kafeste en çok beslenen hayvan kuştur. Kuşlar, hürriyetin azami seviyeye düştüğü kafeste tutsak kalır ve dış dünyaya özlem duyarlar. Dinî-tasavvufî edebiyatımızın temel kaynaklarından olan Mevlâna, Mesnevi’inde ölüp Allah’a kavuşma arzusunu kuşun kafesi bırakıp uçmasına benzetmektedir:

*Kuşa, kafesi bırakıp uçmak nasıl hoş, nasıl tatlı geliyorsa bana da ölmek, bu dünyadan göçmek, öyle hoş, öyle tatlı geliyor.

*Kafeste bulunan bir kuş, kafesi ile beraber bahçeye götürülse orada bulunan gülleri, ağaçları görür.

*Bu sırada kafesin dışındaki kuşlar, uçuşur dururlar. Kafesteki mahpus kuşa hoşça hürriyet hikâyeleri söylerler.

*Kafesteki kuş onları duyar, o güzelim yeşilliği görür de, ne iştihası kalır, ne sabrı, ne kararı.

*Belki ayağındaki bağ çözülür diye, kafesin her deliğinden başını dışarıya çıkarır durur.

*O kuşun gönlü de, rûhu da dışarı çıkmak arzusunda iken kafesin kapısını açacak olursanız ne hâle gelir? (Can, 2006: 315)

Fehîm-i Kadîm Dîvânı’nda ise kafes kuşları ile ilgili aşağıdaki beyitleri görmekteyiz:

Ben bülbül-i elvân-negam-ı gülşen-i feyzem
Murgan-ı kafes nagme-i tekrârı ne bilsün (K.5.30)²

Zülfinde gönül hatt-ı ‘anber şikeni n’eyler
Murgân-ı kafes-perver seyr-i çemeni n’eyler (G.56.1)

¹ Gazel (G.)

² Kaside (K.)

Genel olarak kuş kavramının ardından Fehîm-i Kadîm Divanı'nda adı geçen kuş isimlerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1.1. Karga

Karga, edebiyatımızda gurâb ve zâğ kelimeleriyle adlandırılır. Daha çok menfi açıdan ele alınan karga, bir hiciv hayvanıdır. En çirkin ötüşlü kuş olarak bilinen karga, halk kültüründe de iyi karşılanmaz. Ancak klasik edebiyatta kargadan daha bet sesler çıkaran biri vardır ki o da feryâd ve figân içerisindeki âşıktır. Karga, rengi vasıtasıyla da şiirlere konu olmuştur:

Gülşen-nişîn-i gûş-ı beyânun mü 'ezzinüm
Bülbülden ey gelür bana âvâze-i gurâb (K.8.16)

Gülistândan bülbülân me 'yûs olup hâmûş hep
Her harâbe pür-sada bang-ı gurâb-ı Mısr 'dan (Kit.3. 6)³

Misl-i engişt-i siyeh kim ahker-i sûzân olur
Al tûti oldı germî-i hevâdan her gurâb (K.5.13)

Karganın bir diğer özelliği de yürüyüşündeki çirkinliktir. Bazen kekligi taklit edip yürüse de, bu onu sadece gülünç hale düşürür (Eren, 2004: 453).

Ne bülbül ü ne çihre-perest-i gül-i bağ ol
Zâğ-âne yûri râhib-i Ferhâr-ı ferâğ ol (G.189.1)

1.2. Papağan

Divan edebiyatında "tûtî", halk edebiyatında da "dudu" olarak bilinir. Güçlü bir zihne sahip olan papağan, insan sesini ve tabiattaki sesleri taklit edebilme yeteneğine sahiptir. Kafeste en çok beslenen kuş çeşitlerinden birisidir. Papağan, ayna karşısında konuşma talimi yaptırılır ve konuştuğça ödül olarak papağana şeker verilir. Şeker sembolik olarak sevgilinin dudağını ve dudağından dökülen sözleri simgeler:

'Akla tûtî gibi resm-i suhanı şimdi kazâ
Turma ta 'lim ider âyine-i idrâkünden (G.236.7)

Lebin ko tûtî-i cân zülfe bend ol
Şeker-hâlık yiter zencir-hây ol (G.191.3)

Çeşitli renklere sahip olan papağanlar içerisinde yeşil renkli olanlar Fehîm-i Kadîm'in aşağıdaki beytinde yer almaktadır. Sevgilinin dudağı çevresindeki ayva tüyleri yeşil bir papağana benzetilir.

'Aks-i mir'ât-ı ruhun düşse çemenzâr içre
Ede tûtî-sıfat evsâfunı her sebz-i giyâh (K.9.17)

1.3. Keklik

Klasik edebiyatta kebk adıyla bilinir. Daha çok kına renginde olurlar. Rivayete göre kına renginde oluşunun sebebi şöyledir: Düşmanlarından kaçarken bir kavak ağacının arkasına saklanan Hz. Zekeriya(Bazı Anadolu efsanelerinde Hz. Ali olarak bilinir), keklığın "gak kavak! gak kavak!" diye ötmesiyle yakalanır ve öldürülür. Kamı, keklığın tüyelerine bulaşır (Boratav, 1984: 62).

Aşağıdaki beyit temmuziye türünde yazılmış bir kasidenin teşbip bölümündendir. Sıcaklardan bunalan keklik, kartalın kanadının altında gölgelenir.

Sâye-i bâlinde bir dem râhat ümmîdiyle kebk

³ Kıta (Kt.)

İtdi ‘amden kendüyi per-tâb-ı çengâl-i ‘ukâb (K.5.14)

Kahkahaya benzeyen gülüşüyle şiirlere konu olan keklik, sekerek yürümesi ile de bilinir. Sevgili o kadar büyüleyicidir ki isterse asık yüzü baykuşu, keklik gibi güldürebilir.

İstese hükmün eger mânend-i kebk ü ‘andelib
Bûmı handân-rûy u bu bîmârî şâdân gösterür (K.10.34)

Doğan, gücü; keklik, zayıflığı temsil eder. Bu açıdan bakıldığında doğan, sevgili; keklik, âşıktır. Bir av hayvanı olan keklik, doğan için kolay bir hedeftir:

Pençe-i şehbâzı yahod kendi perr ü bâlidür
Kebk-i bâğ-ı himmeti dil âşiyânından bilür (G.112.5)

1.4. Güvercin

Kebûter ve hamâm adlarıyla bilinen güvercin, eski zamanların iletişim aracıdır. Evcilleştirilebilen güvercinler doğru adrese mesajı teslim ettikten sonra tekrar alıştırıldıkları mekâna geri dönerler.

Kebûter-i harem-i ‘aşk u künde-deryâyam
Revâ mîdur ola âzâdeye revâ zincir (G.65.8)

Yukarıdaki beyitte şair, kendini ayağı bağlı bir güvercine benzetir. Şairin ayakları bağlıdır, ayaklarına zincir vurulmuştur. Çünkü deliler gibi sevgiliye âşıktır. Bilindiği üzere bazen delileri zapt etmek için ayaklarına zincir vurulur.

1.5. Doğan

Edebiyatta bâz ve şahbâz adıyla bilinir. Yırtıcı bir kuş olan doğan, avını avlamakta ustadır. Ehlileştirilirken sahibinin sağ eline konan doğanın pençeleri çok keskin olduğundan avcı eline deri bir eldiven geçirir.

Doğanın çaresiz kaldığı zamanlarda yok değildir. Onu edebiyat sahasında avlayabilecek tek bir kişi vardır ki o da sevgilidir.

Beste itmiş kendine bir bâzı müşkîn dam ile
Birbiriyle güft ü gûda çeşm-i hûn-âşâm ile (TZ/ 6. 2)⁴

Doğana benzetilen sevgili âşığın kalbini avlamada ustadır. Aşığın kalbine ise gönül kuşu, can kuşu veya ah kuşu denmektedir. Sevgilinin gözleri iki doğan gibidir. Yani her an can kuşunu avlamaya hazır bir avcıdır.

İki şâhbâzdur çeşm-i kazâ-perr ü kader-pençe
Birisi sa ‘ve-i dil biri murg-ı câna salmışdur (G.75.3)

Aşağıdaki beyitte daha spesifik bir kullanım vardır. Mevlevî tarikatının kurucusu olan Mevlânâ doğan kuşuna benzetilir. Tabi ki bu doğan kuşunun eğiticisi de Şems-i Tebrizî’dir. Ona gönül kuşunun nasıl avlanacağını öğretir.

Tâ oldı mevlevî o mehüm rûh-ı Şems-i dîn
Ta ‘lîme dil şikârın o şehbâza başladı (G.275.3)

Hızlı ve yırtıcı bir hayvan olan doğan iyi bir avcıdır. Yükseklerde uçan ve Kafdağı’nda yaşayan Hüma’yı bile avlayabilir. Hüma, doğan bakışlı sevgilinin korkusundan kanatlarını döker.

İtmeden şehbâz-ı çeşmi nîm-pervâz-ı nigâh
Havfden rîzân ider perr-i hünâyı gamzesi (G.288.4)

⁴ Tazmîn(TZ.)

1.6. Üveyik

Mevsimler arası göç yapan üveyik kuşları koloni halinde yaşar. Kumruya çok benzeyen üveyik, kuyruğundaki ve boynundaki beyaz halkalarla kumrudan ayrılır. Edebiyatta fahte adıyla geçer. Üveyik kuşunun boynundaki beyaz halkalar sevgilinin, aşığın boynuna taktığı kement gibidir. Sevgili, taktığı kementle âşığı esir almıştır.

Üveyik, genellikle sevgiliye teşbih edilen servi ağacı ile birlikte zikredilir. Üveyik kuşu korunmak için kendini servi ağacının yaprakları arasına gizler. Ortaya ise sevgilinin kollarında duran bir âşık tablosu çıkar.

Esbin o türk-i serv-kad gülşene itse tâhte
Gerden-i bülbülü be-tavk eyleye misl-i fâhte (G.271.1)

Berg-i gül üzre sünbülün dâm ide ger Fehîm o serv
Gerden-i bülbülü be-tavk eyleye misl-i fâhte (G.271.6)

1.7. Baykuş, Şahin, Kartal

Baykuş, edebiyatta bûm ve cuğd adıyla bilinir. Daha çok menfi kavramlar etrafında kullanılır. Özellikle halk kültüründe baykuş iyi sayılmaz, baykuş gören kişinin başına kötü şeyler geleceğine inanılır. Baykuş, harap olmuş yerlerde ve viranelerde yaşar.

Gerçi rif ‘atdeyem ammâ ki harâb-âbâdam
Cuğd-ı menhûs-ı Zuhâl murg-ı ser-i bâmumdur (K.12.11)

Çâh-ı dûzah kaldı ancak cuğd-ı rûh-ı düşmene
Komadı yümn-i hümâ-yı himmetün cây-ı harâb (K.5.43)

Yırtıcı bir hayvan olan şahin, klasik edebiyatta sevgilinin saçına teşbih edilir. Şahine benzeyen saç, âşığın gönül kuşunu avlar. Şahinlerin boynuna, kaybolmaması için, ceres adı verilen çingirak takılır.

‘Ukâb adıyla bilinen kartal, aşağıdaki beyitte şahin ile birlikte kullanılmıştır. Kendini sülüne benzeten şair, şahine av olmamak için meskenini kartal yuvası yapmıştır. Çünkü kartallar yavrularına zarar gelmemesi için yuvalarını yüksek yerlere kurarlar.

O tezervem ki bîm-i şâhinden
Meskenüm çengel-i ‘ukâb itdüm (K.2.23)

1.8. Yarasa

Uçan tek memeli hayvan yarasadır. Mağaralarda ve içi oyuk ağaçlarda yaşar. Daha çok geceleri aktif halde olan yarasa karanlıkta avlanmaya çıkar. Görme duyularının aksine işitme duyuları çok gelişmiştir. Sadece geceleri görebilirler. Klasik edebiyatta genellikle huffâş adıyla bilinir. Kendini yarasaya benzeten şair geceye dost olmuştur.

Huffâş-veş bu bâğda şeb-dostam Fehîm
İftâr için o gonca-gül-i mihr ü meh-cenâb (K.13.15)

İsa (a.s.) peygamber olduğunu bildirince, Yahudiler mucize göstermesini istediler. Hasta getirdiler, “bunu iyileştir” dediler. O da mübarek elini sürüp hastaları iyileştirdi. Anadan doğma kör getirdiler, “gözünü aç” dediler. O da mübarek elini sürünce gözleri açıldı. Baktılar dedikleri oluyor. Daha zor şey istediler, “şu ölüleri dirilt” dediler. Hz. İsa duâ edince ölüleri de diriltti. Daha zor bir şey istediler ve şöyle bir teklif getirdiler: “Bize hiçbir hayvana benzemeyen çamurdan bir hayvan yap! Hayvanın şöyle vasıfları bulsun: Kuşlardan daha süratli uçsun, kuş gibi fazla tüylü olmasın, havada planör gibi durabilsin, gagasız fakat dişleri olsun, karanlıkta görebilsin, insan gibi gülsün, kadın gibi hayız olsun, süt çıkan memeleri olsun, yumurtlasın, yavrular doğulsun ve yavrularını yanında taşıyabilsin dediler.”

Hız İsa çamurdan yaptığı şekilde üfürünce belirttikleri vasıfta bir hayvan meydana geldi. Şimdi biz bu hayvana yarasa diyoruz.⁵

Aynı hadise, Ali İmran sûresinin 49. ayetinde şöyle geçer:

“Size Rab’inizden bir mucize getirdim. Size çamurdan bir kuş sûreti yapar, ona üflerim ve Allah’ın izni ile o kuş olur. Yine Allah’ın izniyle kör ve alacalıları iyileştirir, ölüleri diriltir. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimselerseniz, bunda sizin için bir ibret vardır.”

Beitlerde İsa’nın kuşu diye geçen yarasanın bir diğer özelliği meyve tohumlarını bir yerden başka bir yere taşıyarak tozlaşmayı sağlamasıdır.

Görüp emvâc-ı Nil ‘i cümle dihkân oldu tohm-efşân
Şikâra murg-ı ‘İsâ hâzır oldu dâmla dâna (K.7.13)

1.9. Sülün

Klasik edebiyatta tezerv adıyla geçer. Genellikle yırtıcı kuşlar tarafından avlanır. Yürüyüşü, salına salına yürüyen sevgiliye benzetilir.

O tezervem ki bîm-i şâhînden
Meskenüm çengel-i ‘ukâb itdüm (K.2.23)

Mevc-i âb-âsâ kıyâmet pâyına galtân olur
Ol tezervün cünbiş-i serv-i hırâmânın görün (G.182.4)

1.10. Tâvus

Güzelliği ve rengârenk tüyleri ile diğer kuşlardan ayrılan tâvus, klasik edebiyatta daha çok cennet mefhumu ile birlikte anılır. Bir efsaneye göre tâvus cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine alet olmuştur. Âdem ile Havvâ’nın yasak meyveyi yemelerinden sonra da cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları güzel iken Allah ona “her yanın süslü olsun ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski halini hatırlayıp âh et” diye buyurmuş ve Bâbil’e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tâvus her âh edişinde cenneti hatırlamaktadır (Pala, 2009: 443). Çirkin sesi ve ayakları, güzelliği ile kibirlenen tâvusa ceza olarak verilmiştir.

Dil semenderdür yatur gül dâğ u dûzah gülistân
Verd-i bâğ-ı cennetün bülbüller tâvûs olur (G.87.5)

1.11. Bülbül

Arapçası andelîb, Farsçası hezârdır. Divan edebiyatında sıkça kullanılmış bir mazmundur. Sembolik olarak âşığı temsil eden bülbül, güle âşıktır. Gül ise sevgiliyi sembolize eder. Gül bahçesinden ayrılmayan bülbül, güzel şakıyısıyla güle olan âşkını her daim dile getirir. Özellikle güllerin açtığı mevsimde bu ötüş feryat ve figana döner. Aşkından inleyen bülbül artık ağlamaktadır.

Dil-i kûdek-mizâcum cism-i nâbûdumda pür-feryâd
Figân-ı beççe-bülbül âşikâr ü âşiyân gâ’ib (G.19.2)

Âşık ve mâşuk zincirinin üçüncü halkası rakiptir. Âşığın sevgiliye ulaşmasında bir engel olan rakip, klâsik edebiyatta farklı şekillerde karşımıza çıkar. Bülbülün rakibi ise gülün dikenleridir.

Bülbül ki hayâtında hâr ile ola küşte
Ölmiş tatalum sonra gülden kefeni n ‘eyler (G.56.6)

⁵ http://www.medineweb.net/index_dosyalar/mucize_keramet_sihir/mucize_mucize_yaratik.htm adresten alınmıştır.

Bülbül gülün âşkından küle dönmüştür. Bu hem mecazi anlamda hem de gerçek anlamda doğrudur. Bülbül kül rengindedir ve gül bülbülü kül etmiştir. Bülbül derdinden artık ahlar çekmektedir.

Hâkisterün it bülbül-i virâneyi k'oldı
Reng-i ruh-ı şu'le gül-i dîdâruna mahsûs (G.146.4)

Karga ve bülbül zıtlık noktasında birlikte ele alınır. Bülbülün güzel ötüşünün karşısında kargaçirkin sesi ile yer alır.

Gülşen-nişîn-i gûş-ı beyânun mü'ezzinüm
Bülbül den ey' gelür bana âvâze-i gurâb (K.13.16)

2. Efsanevî Hayvanlar

2.1. Hümâ

Efsanevi bir kuştur. Çok yükseklerde uçar ve yere konmaz. Cennette oturduğuna inanılan Hümâ, bazen yedi kat göğe yükselir ve tanrı ile irtibata geçer. Gözün alamayacağı kadar yükseklerde uçan Hümâ'yı avlayan kişinin kırk gün içinde öleceğine inanılır. Bir başka inanç ise Hümâ'nın dirisinin asla ele geçmeyeceğidir. Çin'de ve okyanus ötesinde yaşayan bu mitolojik kuş yeşil kanatlı, sarı gagalıdır. Kemikle beslenir.

Hücum-ı tîr-i gam der-kâr u cism-i nâtüvân gâ'ib
Hümâlar her taraftan germ-gavgâ üstüh ân gâ'ib (G.19.1)
Mübârek ola derûmında ma'den-i elmâs
Gudâ iderse hümâ mağz-ı üstüh ânumızı (G.280.2)

Başına konduğu kişiyi zengin ve şanslı kıldığına inanılan Hümâ, günümüzde talih kuşu veya devlet kuşu diye adlandırılır. Eskiden İran hükümdarları seçilirken halk saray etrafında toplanır ve sarayın balkonundan devlet kuşu bırakılmıştır. Kuş kimin başına konarsa o hükümdar seçilmiştir. Aşağıdaki beyitte devlet kuşunun getirdiği uğurdan bahsedilir:

Çâh-ı düzah kaldı ancak cuğd-ı rûh-ı düşmene
Komadı yümn-i hümâ-yı himmetün cây-ı harâb (K.5.43)

Hümâ, ayakları yere değmeyen bir kuş olduğundan dolayı avlanması imkânsızdır. Ancak gölgesi sevgilinin tacına gölge düşürecek olursa mâşuğun saçı, Hümâ kuşunun gölgesinin kolunu kanadını bağlar.

Gaflet ile sâye-endâz olsa fark-ı tâcına
Bendi der bâl ü perr-i zıll-ı hümâyı turası (G.278.2)

Hümâ kuşu, Türk lehçelerinde umay veya kumay adıyla bilinir. Önemli bir motif olan Hümâ Türk ve İran edebiyatında müstakil bir konu olarak işlenmiş, Hümâ vü Hümâyün mesnevileri yazılmıştır.

2.2. Anka

Kafdağı'nda yaşadığına inanılan, renkli ve gösterişli tüyleri olan, yüzü insaninkine benzeyen, uzun boyunlu, iri vücudunda her hayvandan bir belirti taşıyan, ismi var cismi yok bir kuş. Bulunduğu yerdeki kuşları avlaya avlaya batıya doğru uçtuğuna inanıldığından Anka-i muğrib adını alır. Zümrüd ü Anka, Simurg, Simurg Anka da denir. Efsaneye göre, Anka, çocukları kaçırdıca Ashâb-ı ress durumu peygamberlerine şikâyet eder ve bedduaya uğrayan Anka'nın nesli tükenir (Uludağ, 2005: 41).

Zâl, Anka ve Rüstem üçlüsüyle beyitlerde geçer. Sam'ın oğlu Zâl beyaz saçlı ve beyaz kırıpkı doğunca Sam kendisinin cezalandırıldığına inanır ve oğlunu sadece Anka kuşunun

yaşadığı Elbruz dağına bırakır. Anka, Zâl'e sahip çıkar ve tıpkı yavrusuymuş gibi onu büyütür. Yıllar sonra Sam, oğlunu almak için Elbruz'a gelir. Babasıyla gitmek istemeyen Zâl'ı, Anka ikna eder ve her zaman onu koruması için kanadından bir tüy verir.

İnsanlar gibi düşünen ve konuşan Anka herkesten çok uzakta, güneşe yakın bir yerde oturur. Aşağıdaki beyitte Anka güneşe benzetilmiştir.

Fîgân ki beççe-i 'ankâ-yı âfitâbâm lîk
Henüz beyza-i subh-ı hafâda mestûram (G.14.3)

2.3. Kaknüs

Gayet büyük ve efsanevî bir kuştur. Rüzgâr estikçe çok delikli gagalarından çeşit çeşit sesler çıkarırmış. Çeşitli renk ve şekillerde imiş. Gagasındaki üç yüz altmış delikle çıkardığı sesler ile etrafına topladığı kuşları yiyerek beslenirmiş. Bir sene yaşadıkdan sonra çalı çırpı toplayıp üzerine çıkararak ötmeye başlarmış. Ötüşü kendisini coşturunca kanatlarını çırpmaya başlar, kanatlarından çıkardığı kıvılcımlardan otlar tutuşur ve parlak bir alevle yanarmış. Geride kalan küllerinden bir yumurta ortaya çıkar ve yavru doğurmuş. Eski musikî bilginleri bu kuşun çıkardığı seslerden esinlenerek musikî ilmini icat etmişlerdir (Uludağ, 2009: 253).

Âteşîn-dem olmadan kaknûs-ı zerrîn-bâl-i çarh
Kendü de olsa 'aceb mi şu 'lesi içre kebâb (K.5.2)

Nice kaknûs idermiş cismini sûzân nigâh ile
Derûn-ı şu 'lede raksân hurûş-ı âteş-efşâna (K.7.28)

3. Dört Ayaklı Hayvanlar

3.1. Eşek

Klasik edebiyatta har veya merkeb diye geçer. Daha çok bir hiciv unsuru olarak kullanılır. Özellikle cahil insanları nitelemek için kullanılan eşek, hep menfi manalara gelir. Aşağıdaki beyitte Fehîm-i Kadîm kendini dönemin en güçlü şairi olarak sayar ve diğer şairleri eşeğe benzetir.

Rağmına böyle esterân u harun
Oluram beyt-i medhüme bânî (K.17.63)

Hz. İsa'nın dünyaya gelişi sırasında Herot adlı bir Rum hükümdar vardı. İsa'nın saltanatını yıkacağından korktuğu için onu daha çocukken öldürmek istedi. Meryem bunu öğrenince İsa'yı aldı eşeğine binip geceleyin Kudüs'e kaçtı. Mısır'a gitti. Daha sonraki yıllarda Hz. İsa yine bir eşeğe binerek Allah'ın dinini yaymaya çalıştı (Pala, 2009: 191)

Cûd-i nazarında har-ı 'İsâ da olursa
Pervende-i cev cevher-i şehvârı ne bilsün (K.4.26)

3.2. Kurt

Hz. Yusuf'un kardeşleri babaları Hz. Yakup'a kardeşlerinin öldüğünü ispatlamak için Yusuf'un gömleğini öldürdükleri kurdun kanına bulamışlardır.

Eger pîrahen-i Yusuf'sa at sandûk-ı çâh içre
Metâ'un pöstîn-i gürg ise bâzâr ider 'âlem (G.202.3)

Kurt, Türkler için bir totem olsa da çoğu kültürde menfi manalar taşır. Örneğin herkesin bildiği kırmızı başlıklı kız masalında kurt kötüyü sembolize eder. Kurt gibi teşbihi daha çok kurnaz, işini bilen insanlar için kullanılır. Aşağıdaki beyitte insanın kurt kalbi ve silah süsü ile yürekli olamayacağı anlatılmıştır.

Dil-i gürg zîb-i silâh ile şecî ‘ olmaz merd
Pençe-i şîr-i musavverde belî zûr olmaz (Kt.1.8)

3.3. Yaban Keçisi

Yaban keçisi ürkek ve telaşlı bir hayvandır. Kendisinden başka hiçbir canlıya güvenmez. Sezileri çok kuvvetlidir. Bu yönleri ile divan edebiyatında sevgiliyi temsil eder. Sevgilinin avcısı ise âşıktır. Onu avlamaya çalışan âşık her seferinde başarısız olur.

Şimdi itsün cilve-i nahçîr eser ‘arş üzre kim
Tîr-i âh ü nale tâ sufâr-ı dil fersûdedür (G.68.4)

3.4. Deve

Eskiden, uzun seyahatlerde yük taşınması için kullanılan bir binek hayvanıdır. Dayanıklı bir hayvan olan deve çölde yürüyebilme yeteneğine sahiptir. Bilindiği üzere koyun, keçi, deve gibi hayvanlara çan takılır. Hayvanlara çan takılmasının sebebi sürüden ayrılan hayvanın yerini kolayca belirlemektir. Beyitte yazar, devesine çan takılmasının gerekli olmadığını söyler. Çünkü sevgilinin hasretiyle inleyen âşığın sesi çanın yerini tutmaktadır.

Eylemem gerden-i cemmâzumı muhtâc-ı derây
Hasret-i yâr ile girdüm yola nâlân olarak (K.16. 3)

Develer susuzluğa dayanıklı hayvanlardır. Sekiz saat boyunca aç ve susuz kalabilirler. Ancak kendini Kays ile özdeşleştiren şair(âşık), sevgiliyi bulmak için o kadar çok yol gitmiştir ki harareten devesinin dudakları kurumuştur.

Tâbdan huşk-leb ü eşk ile tûfân-ber-dûş
Gidelüm âb-keş üstür gibi galtân olarak (K.16. 8)

3.5. Maymun, Katır

Âşığın aşkı rakibinkine benzemez. O bir tek sevgiliyi arzularken rakip maymun iştahlıdır. Yani rakip her gördüğüne meyl ederken âşık sevgiliye sadıktır.

Hışm ile olsun nigâh it bü’l-hevesler rağmına
‘Âşıkı mahcûbunam itme tegâfûlden hacîl (G.185.3)

Bü’l-heves lebleri şevkıyla içer bâde-i sâf
Şu’le nûşuz bize besdür mey-i bî-geş âteş (G.138.3)

İ’timâd itme nigâh-ı çeşmine ey bü’l-heves
Merdüm-i hüşyâr ile mestâne olmaz âşinâ (G.11.2)

Katır, divanda bir hiciv unsuru olarak kullanılmıştır. Şair dönemin diğer şairlerini katıra benzetir.

Bir alay şâ‘ir-i şâ‘ir şî‘âr
Bir katar esterân-ı pâlânî (K.17.54)

Rağmına böyle esterân u Harun
Oluram beyt-i medhüme bânî (K.17.63)

3.6. Ceylan

Ahu veya gazâl olarak da adlandırılan ceylan vahşi ve avlanması güç olması sebebiyle kinaye olarak haşin dilberlere, gözlerinin letâfetinden dolayı sevgilinin gözlerine, misk ahusu münasebetiyle güzel kokulu sevgiliye benzetilir. (Onay, 2009: 46)

Rûy-ı dil gösterüp itdün beni çün dîvâne

Oldum ey âhû-yı vahşî giderek bîgâne (TB/2.5)⁶

‘Âşıkam ‘âşık ki fikr-i zülf-i havrâ eylemem
Pây-ı ‘aklı beste-i zencir-i sevdâ eylemem (G.203.1)

3.7. At

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan at, klasik edebiyatta sıkça kullanılmıştır. Bazen rengi ile bazen de rüzgâr gibi hızlı ayakları ile beyitlere konu olan at, şiirlerde esb, eşbeh, hayl, hink, kümeýt ve tevsen adları ile geçer.

‘Adûyı kavm-ı ‘Âd-âsâ idersin hâk ile yeksân
Semend-i bâd-ı pâyun hışm ile saldukça meydâna (K.7. 9)

Sevgilinin şehsüvar olduğu divan edebiyatında, şair mana vadisinde atını hızla gezdirir. At ile kastedilen şey şairin kalemidir.

Edhem-i hâmen eylesün min-ba’d
Vâdi-i fahr içinde cevlânı (K.17.20)

At gökyüzü terimleri ile birlikte kullanılır. Feleğin daima devinim içinde ve yüksekte olması at ile ilişkilendirilir.

Ol bülend-ikbâl ü ‘âlî-câh a ‘la –rütbe kim
Rahş-ı tab ‘ı meh gibi çarh üzre cevlân gösterür (K.5.18)

Sadece at değil, at ile ilgili kavramlar da beyitlere konu olmuştur. Mesela yüzyıllardan beri varlığını koruyan cirit oyunu, güneşe benzetilen eyer, üzengi ve seyis bunlardan birkaçıdır.

Râyız-ı re ‘yün süvâr-ı eşheb-i ‘adl olsa çarh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mîzânı rikâb (K.5.46)

Kelime anlamı at olan rahş özel anlamda Şehnâme kahramanlarından Rüstem’in atının adıdır. Rüstem’in atı Rahş’ın hikâyesi şöyledir: Halk arasında kahramanlığı ile ün salan Rüstem’e bir at seçmek için memlekette bulunan bütün atlar bir araya toplanır. Rüstem hangi atın sırtına elini atsa o atın karnı yere geçer. Sadece Rahş, Rüstem’in gücüne dayanır. Bu yüzden de Rüstem kendine at olarak Rahş’ı seçer. Artık her yerde Rüstem’in en büyük yardımcısı olan Rahş, onunla birlikte savaflara katılır, devleri, cadıları öldürür (Kuzubaş, Şişman, 2007: 168)

Ol şehsüvâr-ı mülk-i saâdet ki rahşına
Cevlân deminde arsa-i âlem gelirdi teng Bâkî

3.8. Panter, Arslan

Arslan tabîî özellikleri ile beyitlerde yer alan bir hayvandır. Hayvanlar arasında en güçlü ve çevik olanıdır. Daha çok bu yönleri ile divan edebiyatına konu olur. Aşağıdaki beyitte belirtildiği üzere ceylanların kaçışması için arslanın resmi dahi yeterlidir.

İder tasvîr-i şîr itse nigehle
Gürizân âhû-yı çeşm-i bütânı (Kt. 6. 6)

Arslan ile güneş de çok zaman yan yana getirilir. Bunun nedeni ise eski astronomiye göre güneşin arslan burcunda bulunuşu ve Hamel burcu döneminde yeryüzüne hâkim oluşudur. Hatta mübalağa ile o güç ve kuvvet karşısında arslanların bile dize gelecekleri söylenir (Pala, 2009: 26).

Mihr ü meh sanma şikâr için bu vahşet-gâhda
Bîşe-zârın devri der iki Gazanfer rûz u şeb (K. 1. 9)

⁶ Terkîb-Bend (TB.)

Delileri dizginlemek için ayaklarına zincir takılır ancak sevgilinin âşkından deliye dönen âşığı hiçbir şey dizginleyemez. O, delilik ormanının kralı olmuştur. Güçlü pençeleri ile hiçbir şey onun karşısında duramaz.

Benem o şîr-i kavî-dest-i bîşe-zâr-ı cünûn
Egerçi derd-i cünuna olur devâ zincir (G. 65. 4)

Panter vahşi bir hayvan olması sebebi ile aşağıdaki beyite konu olmuştur. Aslan ise her gün gece ve gündüz olmak üzere iki büyük baş hayvan yiyen gök gibidir.

Mihr ü mehle bu pelengî-hû sipihr-i kîne-cû
Bir gazanferdür gıdâ eyler iki ser rûz u şeb (K. 1. 2)

3.9. Köpek

Divan edebiyatında seg adı ile de geçer. Menfi manaları karşılamak için kullanılır. Cahillerin babası olarak adlandırılan Ebu Cehil, köpeğe benzetilmiştir. İslamiyet'e karşı çıkan Ebu Cehil, pek çok Müslüman'a eziyet etmiş ve Bedir Savaşında öldürülmüştür.

Mihr ü mâha düşmen olmağla ne var huffâş-veş
Olsa bir köpek ne gam Bû Cehl-i kâfer rûz u şeb (K.1. 39)

Şair bahtından şikâyet eder. Kendisi değerli Çin porseleni fağfur olmasına rağmen felek onu köpeklerin yaladığı bir kâse haline getirmiştir.

Siyâh-kâseligin mîzbân-ı çarhun gör
Kişi kâse-lîs-i segânam egerçi fağfûram (K. 14. 7)

4. Böcekler

4.1. Karınca

Çalışkanlığı ve atom karınca lakabı ile bilinen karınca, genellikle müspet manada kullanılmıştır. Hatta İslam dininde bolluk ve bereket getirmesi için okunan karınca duası vardır. Özellikle iş yerlerinde bu dua okunursa müşterilerin karınca gibi çoğalacağına inanılır.

Karınca ile Hz. Süleyman, birlikte çokça zikredilir ve kıssalarına telmihler yapılır. En çok bilinen kıssalarından biri şudur:

Bir gün Süleyman Peygamber bir karıncaya bir yıllık yiyeceğinin miktarını sorar. Karınca da:

-Bir buğday tanesi yerim, der.

Cevabın doğru olup olmadığını merak eden Süleyman peygamber karıncayı bir şişeye koyar. Yanına da bir buğday tanesi koyarak hava alacak şekilde şişeyi kapatır. Ondansonra da bir yıl bekler. Müddeti dolunca şişeyi açtığında bir de bakar ki karınca buğday tanesinin yarısını yemiş, yarısını da bırakmış. Süleyman Peygamber kendi kendine meraklanır.

Acaba neden yemedi?

Bunun üzerine Hz. Süleyman karıncaya buğday tanesini neden tamamen yemediğini sorar

Karınca da “Daha önce benim yiyeceğimi yüce Allah(c.c) verirdi Ben de O’na güvenerek bir buğday tanesini tamamen yedim. Çünkü O beni asla unutmaz ve ihmal etmezdi. Fakat bu işi sen üzerine alınca doğrusu nihayet bu aciz insandır diye güvenemedim. Belki beni unutup yiyeceğimi ihmal edebilirsin. O yüzden de bir yıllık yiyeceğimin yarısını yiyerek, diğer yarısını da ertesi yıla bıraktım.” diye cevap verdi (Çetinkaya, 2008: 321-322).

Divan’da karınca, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerine benzetilir.

Zülf ol ey hat ejder-i mağrûra benzet kendünü

Tohm-ı hâlin hıfz tâ-key mûra benzet kendüni (G. 284. 1)

Aşağıdaki beyitte âşık çok zayıflamış karınca kadar kalmıştır. Öyle ki karınca kadar küçük bir yeri yıllarca dolaşır durur.

Za 'f itdi Fehimâ bana ol denlü gulû
K 'oldı nazarumda nahl-i tûbâ her mû
Sahrâya düşsem mûr-âne iderem
Bir nokta-i mevhûmda bin yıl tek ü dû (R. 50)⁷

4.2. Yengeç

Yengeç, yürüyüşü itibariyle sevgiliye benzetilir.

Harçengdür velî harekâtında var nemek
Kânûn ki bahr-ı mevc-zen-i bi-subûtudur (G. 70. 4)

4.3. İpek Böceği

İpek böceğinin oluşumunda önce, kelebekler dut yaprakları üzerine yumurtalarını bırakır. Birkaç gün sonra bu yumurtalar tırtıla dönüşür ve tırtıllar dut yapraklarını yemeye başlar. Bu görüntü, dut yaprağının pençesine düşmüş ipek böceği resmi gibidir.

Ya kirm-pîlelerdür olup cem '-i çeng-sebz
Ol per nevâ-yı rûhlarun berg-i tûtudur (G. 70. 3)

Dut yaprakları üzerindeki tırtıllar salgıladıkları bir sıvı ile kozalarını yapmaya başlar ve ilk olarak kozanın dış kısmını sonra da kendi vücudunu örerek görünmez olurlar. İpek böceğinin bu hali, bize yün hırka içerisinde halvette olan bir mürşidi hatırlatır. Halvette olan mürşit, koza içerisindeki ipek böceği gibi tek başınadır.

Râst-kirm-i pîle-fakram bî-ser ü sâ mân u zâd
Nice demdür halveti-i hırka-i peşmîneyem (G. 213. 2)

4.4. Pervane

Geceleri ışık çevresinde dönen küçük kelebektir. Muma âşık olan pervane, sürekli mumun çevresinde dolaşır ve en sonunda kendini ateşe atar. Divan edebiyatında pervane âşığı, mum da sevgiliyi temsil eder. Tek bir sevgilinin etrafında pervane olan âşık, bir süre sonra kendini ateşe atar yani sevgili için yanarak canını feda eder.

Şu 'lene pervâne olam görmedüm
Eyledüğün şem '-i şebistân semâ' (K. 3. 2)

Sevgilinin beni, ateşte yanmış pervaneye benzer.

Ya hâl-i dilber ü ya rûh-ı 'İsi'dür
Pervâne-gân-ı pertev-i tab '-ı münrümüz (G. 129. 4)

Pervane ile Hz. İbrahim'in ateşe atılması olayına telmih yapılır. Hz. İbrahim, Nemrud'a secde etmeyince ateşe atılmış ancak Allah(c.c)'ın izniyle ateş gül bahçesine dönüşmüştür. Pervane de muma atılınca koruyucu iyilik rüzgârı ile mum, gül bahçesi olmuştur. Bu olayı tasavvufî manada yorumlayacak olursak pervane kendini ilahî aşka adanmış derviş, mum ise Allah(c.c)'dır.

Nesîm-i lutf-ı hıfzundan olur gülşen Halîl-âsâ
Eger pervâne urisa kendüyü şem '-i fûrûzâna (K. 7. 41)

⁷ Rûbai (R.)

4.5. Sinek

Klasik edebiyatta mekes adıyla da geçer. Sevgilinin benine benzetilen sinek küçük ve siyah oluşu sebebiyle değersiz, önemsiz manalarına gelecek şekilde kullanılır. Âşık âşkından sevgili yolunda ölse dahi külleri sinek kanadının süsü olur.

Pervâne idüp yaksa da şem 'e benim bahtum
Hâkisterümü zînet-i perr-i meges eyler (G. 57. 4)

Sinek vızıltısı, türkü söyleyen bir sineğin nağmeleridir. Bu yönüyle sinek birçok beyite konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte sineğin sesi o kadar rahatsız edici ve yüksektir ki meclisin bütün sedasını bastırmıştır.

Zevk ile itse sürûd-ı şekerî-hân bezmünü
Nağme-i şûh-ı rebâbı basdırur savt-ı zebâb (K. 5. 50)

Sinek tatlı yiyeceklerin üzerine konmayı sever. Ancak tatlıların üzerine konan sinek bir insanın çamura batması gibi tatlının içine gittikçe gömülmeye başlar ve bir süre sonra çırpınarak dışarı çıkmaya çalışır. Şair, kendini sevgilinin bal dudakları üzerine konmuş bir sineğe benzetir.

Egerçi ben leb-i dilberde hâl-i müyîn-veş
Girifte-pâ meges-i bend-i nûş ü bî-zûram (K. 14. 9)

4.6. Eşek Arısı, Ateş Böceği, İstiridye

Dönemin diğer şairleri eşek arısına benzetilmiştir. Şair, bu eşek arılarının iğne şeklindeki oklarına maruz kalmış bir çiçektir.

Tenümde mûy degül ta 'n-ı bî-mezâkândan
Şükûfe-veş hedef-i tîr-i nîş-i zembûram (K. 14. 10)

Rintler, klasik edebiyatta olumlu bir rol üstlenmişken zahitler olumsuz manada kullanılır. Zahit akılsız, mihrap köşesini seven, kendini beğenmiş, gelecek endişesi taşıyan, yaptığı ibadeti zevkle değil zorunluluk olduğu için yapan, ahirette maddî zevklerinin gerçekleşmesi ümidi olan, nasihatçi ve sıkıcı bir tipken rind içi aydınlanmış, işin özüne ermiş olgun bir insan olarak takdim edilir (Akkuş, 2006: 402). Dönemim modası gereği kendini rind olarak gören şair, zahitlerin zikirlerini eşek arısının vızıltısına benzetir.

Zikr-i zühhâd ile bir mi negamât-ı 'uşşâk
Sît-i zembûr hem-âvâze-i tanbûr olmaz (Kt. 1. 5)

Kısa aralıklarla yanıp sönen ateş böceği bu özelliği dolayısıyla beyitlerde mum ile birlikte zikredilir.

Olup âteş-kede Nîl ü semender oldı bahrîler
Hevâyiler hevâyı eyledi pür-şem ' ü pervâne (K. 7. 27)

Divan edebiyatında istiridye ise inci ile anılır. İnci istiridye içerisinde bulunan değerli bir mücevherdir. Şair, inci gibi gönlünü gördüğü her istiridyeye yuvarlanmaması için uyarır.

Serün güher gibi galtîde itme her hazefe
Sadef-nişîni-i künc-i ferâğ yetmez mi? (G. 286. 3)

4.7. Semender

Erkek semender, ağaç veya odun aralarında yaşar. Bu ağaç veya odunlar yakıldığında ise semender can havliyle dışarı çıkar. Halk bu durumu semenderin ateşten peyda olduğu şeklinde yorumlar. Yani semenderin ateşten etkilenmediği inancı vardır.

Gül bahçesini cehenneme benzeten şair (âşık), gönlün de bir semender olduğunu söyler. Gönül bir semenderdir çünkü âşığın kalbi sevgilinin âşkından yanıp tutuşmuştur.

Dil semenderdür yatur gül dâğ u dûzah gülistân
Verd-i bâğ-ı cennetün bülbülleri tâvûs olur (G. 87. 5)

Eskiden yaralar ateşle dağlanarak iyileştirilirmiş. Âşık da semender yaradılışlı biri olduğu için yarasının ateşle tedavi edilmesini istiyor.

Bülbül-i hasta-dilüz lîk semender-fitrat
Zahm-ı hâr-ı güle âteşle müdâvâ iderüz (G. 131. 6)

5. Sürüngenler

5.1. Ejder, Yılan

Sevgilinin saçları rengi ve şekli yönünden yılan ve ejderhaya benzetilir. Yılan tıpkı sevgilinin saçları gibi kıvrımlı ve siyahtır.

Zülf ol ey hat ejder-i mağrûra benzet kendüni
Tohm-ı hâlin hıfz tâ-key mûra benzet kendüni (G. 284. 1)

Aşağıdaki beyitte bu dünyada Hızır gibi ölümsüz olsan da yılanın, ölümsüzlük suyuna zehir katıp seni öldürebileceği söylenir. Yani Hızır'ın bile ecelden kaçamayacağı mesajı verilir. Hz. Hızır'ın ölümsüz olması rivayeti şöyledir: İskender ordusu ile birlikte ab-ı hayatı aramaya çıkar, Hızır ve İlyas ordudan ayrılarak başka yöne gider ve karınları acıktığında bir su kenarına oturup yanlarına aldıkları kurumuş balığı çıkartırlar. Bu esnada su, balığın üzerine sıçrar ve balık canlanır. Böylelikle suyun ölümsüzlük suyu olduğu anlaşılır. Ardından bir melek gelir ve Hızır ile İlyas'a kıyamete kadar yaşayabileceklerini bildirir.

Yılanın mevsimsel olarak deri değiştirmesi de her seferinde yeniden hayat bulduğunu anlamına gelir.

Bu vâdî içre Hızır olsan ecel çüm ejder-i bî-mihr
Katup zehr âi hayvâna ider lâbüd seni mürde (Kt. 5. 4)

Rivayete göre yılan yüz yıl yaşadktan sonra ejderha(ejder) olurmuş. Ağzından ateş çıkaran ejderha, nefesiyle bütün mahlûkları yok eder ve yutarmış.

Nefesle 'âlemi dâğ eyledük bilinmedi lîk
Ne gencün ejder-i âteş-feşâmıyız cânâ (G. 8. 2)

Şair kalemini ejderha diline benzetir. Bu kalem öldürücü sözler saçan bir kalemdir.

Benem ol sihr-şîve şâ 'ir kim
Hâme itdüm zebân-ı su 'bânı (K. 17. 32)

5.2. Timsah

Kılıç şekli itibariyle timsaha benzetilir. Kılıcın uzunluğu ile timsah arasında alaka kurulur. Klasik edebiyatta timsah neheng diye geçer.

Âferîn seyf-i yedullâh kim neheng-i tîğüne
Eyledün girdâb-ı bahr-ı hûn-ı a 'dadan kırâb (K. 5. 44)

6. Suda Yaşayanlar

Suda yaşayan hayvanlardan özel bir isim yerine genel olarak mâhî kavramı kullanılmıştır. Şaire göre âşık, sevgiliye olan âşkından dolayı o kadar çok gözyaşı dökmüştür ki gözyaşı deryasının balığı olmuştur.

Benem ki mâhi-i deryâ-yı eşk olup her dem

Misâl-i merdüm-i dîde şinâhdur kârum (G. 216. 6)

Sonuç

Fehîm-i Kadîm Divanı'nda pek çok hayvan ismi geçmektedir. Bu isimlerin kullanılmasındaki amaç hayvanların biyolojik özelliklerini anlatmak değil, hayvanları bir teşbih unsuru yaparak benzetmelere yer vermektir. Bazı hayvanlar rengi ile bazıları şekliyle bazıları da sesiyle beyitlere konu olmuştur.

Az sözle çok şey anlatmayı amaçlayan klasik edebiyatta birçok hayvan adı mazmun olarak kullanılmıştır. Mesela bülbül ötüşü ve güle olan aşkı sebebiyle âşığı sembolize eden bir mazmundur. Mazmunlara ilham kaynağı olan hayvanlar genellikle âşığı, sevgiliyi veya rakibi sembolize eder.

Klasik edebiyatın önemli bir malzemesi olan hayvanlar Fehîm-i Kadîm Dîvanı'nda şairin renkli hayal dünyası ile birleşerek zengin bir anlatıma sahne olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin (2006). "Klasik Edebiyatta Tipler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, s. 395-404.
- BATISLAM, H. Dilek (2002). "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg", *Türk Kültürü İncelemeleri*, S. 7, s. 185-208.
- BORATAV, Pertev Nâili (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- CAN, Şefik (2006). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1971). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: MEB Basımevi.
- ÇETİNKAYA, Fadime (2008). *Nef'î Divanı'nda Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EREN, Abdullah (2004). *Şeyhülislam Yahya Divanı'nın Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EREN, Abdullah (2009). "Sihâm-ı Kazâ'da Hakaret Unsuru Olarak Hayvanlar", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S. 2, s. 28-44.
- KURNAZ, Cemal (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: H Yayınları.
- PALA, İskender (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2001). *Nev 'i Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞİŞMAN, Bekir ve KUZUBAŞ, Muhammet (2007). *Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevî ve Tarihi Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ÜZGÖR, Tahir (1991). *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- YILDIRIM, Suat (2006). *Kur'an-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali*, İzmir: Define Yayınları.